

CSORDÁS LÁSZLÓ

A NYUGAT-EURÓPAI BOSZORKÁNYPEREKRŐL

(GORZÓ KATALIN: *BOSZORKÁNYSÁG NYUGATON*)

A boszorkányság mibenléte, a boszorkányhit és erre alapozva a boszorkányüldözések problémája korunk emberét is foglalkoztatja. A populáris kultúrában szinte felsorolhatatlan, manapság is hány film, mese, filmsorozat, képregény, videóklip, videójáték stb. mutatja be a saját – néha bizony leegyszerűsítő – módján a boszorkányság problémáját. De az árnyaltabb kortárs szépirodalom olvasása során is viszonylag gyakran találkozhatunk a boszorkányüldözések kérdéskörével. Az utóbbi évek olvasmányélményeiből csupán kettőt kiemelve: Darvasi László 2016-os *Taligás* című regényében a szegedi boszorkányperек kegyetlen gyakorlata jelenik meg alapvetően groteszk figurák sorsát követve, Szilágyi István pedig az észszerűséghez mindenképpől ragaszkodó bíró, Tompay Wajtha Mátyás szemszögéből mutatja be a boszorkányhit, a babonaság képtelen túlzásait, abszurdításait és az elítélt áldozatokhoz kapcsolódó etikai dilemmákat 2020-ban megjelent regényében, a *Messze túl a láthatáronban*. Ezeket csupán azért tartottam fontosnak megjegyezni, mert bár nem vagyok néprajzos, sem kultúrantropológus, a boszorkányság témaköre egyszerű befogadóként, irodalmárként is érdekel. Ezért olvastam figyelmesen Gorzó Katalin *Boszorkányság nyugaton* című könyvét.

Maga a meglehetősen karcsúnak nevezhető (a képekkel, a forrás- és irodalomjegyzékkel együtt mindössze 113 oldalas) kötet alcímében a nyugat-európai boszorkányüldözések kultúrantropológiai vizsgálatát ígéri, eredetileg egyetemi dolgozatnak készült, a szerző többször is így hivatkozik saját munkájára. A kötet szerkezete jól áttekinthető, logikusan épül fel a szerző gondolatmenete. Az előszóban felvázolt kérdéseket követően a XV–XVIII. századi Nyugat-Európa nemzetiségi és kulturális összetétele, majd domináns vallásai kerülnek szóba. Gorzó Katalin amelletт érvel a kötetben – a következő alaptételt kissé megváltoztatva, tovább variálva többször is –, hogy olyan jelenségek, mint a természeti katasztrófák, a fel-felbukkanó betegségek, a gyakori háborúk és az ezek nyomán kialakult mélyszegegnység, illetve a közoktatás

helyzete miatt Európa az ismeretlentől félt leginkább ebben az időszakban. Ez a közérzet pedig egyenesen vezetett a boszorkányüldözéshez és a kegyetlen kivégzésekhez: „Nem csupán az egyszerű közemberek féltek, sőt egyenesen rettegtek a boszorkányoktól, de a »Gonosz földi helytartóinak« nevezett boszorkányok varázslataitól, rontó képességeitől tartottak a földesurak, a nemesség nagy része, mi több, egyes uralkodók is” (7.)

Saját kutatásai elmélyítéséhez három forrásművet vett alapul a szerző. A Heinrich Kramer és Jakob Sprenger által írt hírhedt *Malleus Maleficarum* (németül: *Hexenhammer*), ismertebb magyar címén *Boszorkánypöröly* fontos hivatkozási alap, ahogy a Franciaországhoz és Jean Bodinhez köthető *Démonomanié (A varázslók démonimádata)*, illetve *I. Jakab király Démonológiája* is. Ezek a könyvek mutatják be Gorzó Katalin szerint leginkább a boszorkányüldözés elvi alapját, vezetnek be a perbefogás menetébe.

Mielőtt a boszorkány és a mágia fogalmának meghatározására vállalkozna, előbb történelmi-társadalmi és vallástörténeti szövegek környezetbe helyezi a boszorkányhit terjedését. Ez a rövid összefoglaló jól hasznosul a periratok elemzése során, mivel egy-egy megjegyzés erejéig később is visszautal az itt megfogalmazott sajátosságokra. Viszont a történelmi kitekintés olykor megmarad az ismert közhelyek kritikátlan elfogadásánál. Ennél sokkal érdekesebbek a következő fejezetek, melyek már konkrétan a hiedelemvilággal, a boszorkányüldözésekkel, illetve a kiválasztott perek elemzésével foglalkoznak.

Ki a boszorkány? – teszi fel a kérdést a szerző, és egy meghatározással igyekszik is válaszolni rá. A boszorkány (elsősorban nő, de később már férfira is értendő a fogalom) „természetfeletti, démoni képességekkel rendelkezik, rosszat, betegséget, halált hoz, és a boszorkányság tudományát gyakorolja” (19.). A boszorkányokat emellett a Sátán szolgálójának és/vagy szeretőjének is tekintették, akik vele kötöttek paktumot. Alapvetően két boszorkány-fajtát különböztet meg a szakirodalom: a striga, „a seprűs boszorkány” bűbajos varázslónő, aki akár az állatok alakját is képes felvenni, illetve emellett megemlíthető a malefica / maleficus, a rontó, ártó boszorkány(mester). A kérdéskör alighanem elválaszthatatlan a mágiától, éppen ezért Gorzó Katalin a mágia fogalmának meghatározására, körülírására is vállalkozik. Ezek szerint a mágia elsősorban varázslást, szemfényvesztést jelent, „[m]ás megfogalmazás szerint a mágia olyan praktika, amely során az elme titkos, természetfeletti módon hatást gyakorol a világra valamely hatás elérése érdekében. [...] Tehát a mágiát alkalmazó személy olyan »titkos tudomány« birtokában van, amelynek segítségével befolyásolni tudja nemcsak a földi történéseket, hanem a természeti jelenségeket is. Alapja

az a hiedelem, hogy az ember bizonyos szituációkban (döntési helyzetekben) befolyásolni kénytelen az események menetét – ezt varázslásnak, varázslatnak nevezik” (23.). Mindenesetre a mágia fogalma azért tűnik megkerülhetetlennek a boszorkányság vizsgálata során, mert – idézi a szerző Szent Ágoston gondolatait – „a mágikus módszerek kivétel nélkül és szükségszerűen magukban rejtik a démonokkal folytatott kommunikációt” (25.). Ezeket az előfeltevéseket szem előtt tartva kapcsolja össze a kötet a mágia és a boszorkányság fogalmát a nyugat-európai kultúrában a vizsgált időszakra vetítve.

Maguk az elemző részek meggyőznek arról, hogy a szerző jól ismeri a boszorkányüldözések – sokszor magyar nyelven nem is elérhető – anyagait, éppen ezért nem hat véletlenszerűnek a területekre lebontott perek tárgyalásakor a személyek kiválasztása és kiemelése. Anglia, Írország, Skócia, Franciaország és végül a németalföldi államok területéről is öt-öt rövid jegyzetet, életrajzi portrét olvashatunk, hangsúlyozva a boszorkány felismerésében, beazonosításában és a perbefogás menetében a sablonos elemeket éppúgy, akár az eltérő sajátosságokat. Sablonosnak tekinthető „ismérvék”: feltűnő szépség/rútság, eszesség vagy együgyűség, ha valaki közelében gyíkot, teknősbékát láttak, ha valaki különleges fűvet vett kezébe, ha a tehene több tejet adott, ha bandzsa vagy vörös hajú volt, ha kutya vagy macska erősen ragaszkodott hozzá, és persze, ha valakinek a felmenője boszorkány hírében állt, akkor könnyedén ráfoghatták, hogy az illető boszorkány (további példákért érdemes fellapozni *A boszorkány beazonosítása* című alfejezetet). Sajátosságnak tekinthető például Gwen Ellis esetében, hogy fecnire írt átkokat, amelyeket embereknek adott el. Az Anneken Hendricks ellen felhozott vádak közül a tükörrel való beszéd emelhető ki. Különlegességként említi továbbá a szerző Petronilla de Meath esetében a repülési képességet, mert bár manapság a boszorkány képzetéhez erősen kötődik a „seprűnyélen lovaglás” motívuma, a középkorban ez még korántsem volt ennyire elterjedt. Allison Balfour esete azért rendhagyó, mert vallatáskor az asszony családját kínozták meg a szeme láttára, hogy kicsikarják a beismerő vallomást.

A boszorkányüldözések kora az emberi történelem szegyeinteljes korszaka, számtalan ártatlan áldozattal, ezt jól érzékelteti a kötet, ugyanakkor akkor is akadtak olyan gondolkodók, akik szembeszegültek a közvélekedéssel, vagy megkérdőjelezték az eljárások módját. Közülük emeli ki a szerző – mások mellett – Cornelius Agrippa von Nettesheim, Johann Weyer, Cornelius Loos, Reginald Scot, Pierre Charon, Adam Tenner, Friedrich von Spee és a híres esszéíró, Montaigne nevét. Meglátásaik, kritikáik fényt csempészték a társadalmat átható sötétségbe.

Kétségtelenül izgalmas témát választott Gorzó Katalin, a megjelent kötet az egyszerű érdeklődő számára is tartogat érdekes művelődéstörténeti adatokat, kultúrantropológiai elemzéseket. Ugyanakkor a kidolgozást illetően néhol úgy érezheti az olvasó, hogy a probléma árnyaltabb megközelítést kívánt volna, nagyobb rálátást a fellelhető szakirodalomra, például az alteritás gondolkodásmintáit illetően.

A kötetet olvasva az jutott eszembe, ha a szerző szeretné még folytatni kutatásait, érdemes lenne nyitnia a képábrázolások mellett a mozgóképi reprezentáció és a szépirodalom felé is egyrészt, másrészt pedig a nyugati boszorkányüldözéseket össze lehetne hasonlítani a keletiekkel. Bizonyára nem lenne fölösleges megvizsgálni ilyen szempontból a híresebb magyarországi boszorkánypereket.

(Gorzó Katalin, *Boszorkányság nyugaton, Nyugat-európai boszorkányüldözések kultúrantropológiai vizsgálata*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020.)

